

Üks omapärasemaid kultuurimälestisi paiknes Kadrinas kihelkonnas asuvasel platsil aastail 1926—1941. Praegu on sellest järele jäänud meetri kõrgune kivivare, mis jutustab meile kultuuriväärilist hävituskirest 47 aastat tagasi.

Kadrina mälestusmärgi püstitamise initsiaator oli kohalik mees Gustav Beermann, kes koostas ka monumendi projekti ja juhtis isiklikult ehitustöid. Mälestusmärk valmis kahe aastaga aegsasti. See ehitati erikujundusest looduslikest kividest. Koo-

luhataja Toomas Uttendorf ja Beermann käisid kõigist kihelkonna küladest ilusaid, erilimelisi kive otsimas. Kohalikud talupidajad vedasid kivid ehitusplatsile. Neid toodi 10—20 km kauguselt Tõdva-Kõnnust (Mulgi talu uudismaalt), Saksist ja Lasilast. Kõige suurem kivi, mis kaalus umbes 10 tonni (600 puuda), toimetati kohale Saksist kiviveokelguga, mille ette oli rakendatud 20 hobust. Kõik veod tehti tasuta, tänu- ja kohusetundest ehitatava mälestusmärgi vastu.

Mälestusmärgi ehitamiseks kulunud 341 441 marka koguti annetustest ja korjandusest. Mo-

nument avati pidulikult 15. augustil 1926. aastal. Önnistamistalituse pidas piiskop Kukk, Aukülalisena viibis tseremoonial Soome Vabariigi valitsuse esindaja.

Valminud monument kujutas looduslikest kividest kunstipäraselt kokkumonteeritud 9,6 meetri kõrgust kivisammast, mille tipuks Saksist toodud kümnetonnine kivi sellel kõrguval metallristiga.

Samba esikülje kivitahvil asetsevad 1918.—1920. aasta Vabadussõjas langenute 39 nime. Loetelu viimasel real seisid: «2 tundmatut sõdurit». Seega oli mälestusmärk pühendatud ka tundmatuile sõdureile Kadrina kalmistul. Nimekirjas seisnud langenud olid kõik pärit Kadri-

«Eesti meele eestvõitleja Kadri-nast dr. Kreutzwald», «Eesti keele eest võitlejad Kadri-nast mg. H. Stahl, praost Brockmann, õpetaja Knüpper».

Monumendile kinnitatud pronksplaatidel kujutati Kalevipoega kündmas Neeruti mägedes ja Tartu rahulepingule allakirjutamise hetke. Olid ka Kreutzwaldi sünnidaatum ja tema laulusõnad: «Kaugelt näen kodu kasvamas» jts.

Mälestusmärgi juurde kuulusid ka kaks kivist istepinki, mida kutsuti Fr. R. Faehlmanni Koiduks ja Hämarikuks, sest ka see meie vaimuelu suurkuju põlvnes Kadrina kihelkonnast.

1940. aastal, kui algas mälestusmärkide lõhkumise kampaania, tõttas praost Beermann kiiruga Tallinna ja taotles uutelt riigijuhtidelt, et omapärase suunitlusega Kadrina mälestussammast võetaks muinsuskaitse alla. Tallinnas nõustuti samba allesjäämisega, ent kästi mälestusmärgilt kõrvaldada «šovinistlikud» sümbolid ja pealkirjad, samuti pronksplaadid Kalevipojaga ja Tartu rahulepingule allakirjutamise kohta. Need nõudmised täideti.

Mälestusmärgi allesjäämine ei meeldinud aga kohalikele võimumeestele. Aaspere valla täitevkomitee organiseeris nüüd omaalgatuslikult samba hävitamise. Töö võeti ette ühel pimedal sügisöö. Üritus siiski nurjus, sest kohalikud elanikud said kurjast kavatsusest teada ja kutsusid appi Kadrinas paiknenud eesti väetähe sõdurid, kes andsid sambalõhkujatele paraja keretäie ja saatsid nad koju tagasi.

Nii suudeti Kadrina mälestussammast esialgselt säilitada. Kuid mitte kauaks. Pärast 14. juuni küüditamist sõitis 18. juunil Rakverest kohale maakonna täitevkomitee maaosakonna juhataja Villem Soo, kaasas pürotehnik. Koos kohalekäsitatud mõttekaaslastega algas samba

lõhkumine. Võimsad plahvatused jätkusid veel kolmel järgmisel ööl. Tugevast sambatüvest jagu ei saadudki. Selle keskosa jäi poole kõrguseni püsima. Kümnetonnine tipukivi lebab praegugi samba lamalil.

Vabadussõja monumentide nime all paiknes selliseid kultuurimälestisi 45 Eestimaa suuremas keskses. Peaaegu kõik langesid mõtlematu hävituskire ohvriks. Monumentide loojaiks olid Eesti nimekad skulptorid. Nii oli Voldemar Mellik kümne, Amandus Adamson seitsme, Antton Starkopf kuue ja Jaan Koort kahe mälestusmärgi autor. Nende kunstilooming oli suur panus rahvusliku kultuuri varasalve. Seda korvamatum on kahju nende loomingu hävin-gust.

Olukorra traagilisust suurendab asjaolu, et nimetatud kunstiteoste hävitajaiks olid inimesed, kes endid samuti eestlasteks nimetasid. Ajalehes «Edasi» nr. 32 3. märtsist 1988 kirjutab Tiit Pruuli mälestusmärkide lõhkujaist järgmiselt:

«Tuleb välja, et rüüsteretkedega olid seotud õige mitmed silmapaistvad isikud, neile on piinlik viidata, nemad ise ei kipu rääkima.»

Rahvas reageeris mälestusmärkide hävitamisele suure südamemavaluga. Üksikutes kohtades, näiteks Haljasas, Viru-Jaagupis ja Viru-Nigulas jõudsid kohalikud elanikud lõhkumist ennetada, võtsid sambad alustelt maha ja paigutasid need peidukohta.

Ent kui viiekümnendail aastail käis üle Eestimaa uus rahvuslike kultuuriväärtuste hävitamise laine, tehti needki monumendid maatasa.

Peep KÄRP

KUI ÕHITI MÄLESTUSMÄRKE...

□ UHE MONUMENDI HÄVITAMISE
LUGU KADRINAS □

na kihelkonnast. Monumendi tagaküljel olid kivist kirjas Esimese maailmasõja käigus 1914—1918 langenute, kodukihelkonnast võrsunute 74 nime, külje tahvil aga asetse ühisloetelu mõlemas sõjas langenute 113 nimega. Sõjaohvreid oli Kadrina kihelkonnas tõesti palju. Nende mälestusena kujunes monument ümbruskonna rahvale pühaks altariks, kuhu tuldi ikka ja jälle lilli ning pärge tooma.

Mälestusmärk kehastas ühtlasi Kadrina kihelkonna kultuuriloolist minevikku. Monumendi nurgasambakete küljeplaatidel seisid sellised epigraafid nagu

